

FORSKNING OM TECKENSPRÅK

XV

Louise Thurén

DÖVA I SVERIGE — EN DELKULTUR?

*Stockholms Universitet
Institutionen för Lingvistik*

Redaktörer: Inger Ahlgren
Brita Bergman

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning.....	sid 3
Dövgruppen i Sverige.....	4
Teckenspråket.....	5
Vad är en delkultur.....	8
Sveriges Dövas Riksförbund.....	9
Bakgrund till dövas kultur.....	12
Kulturmedvetande - dövmedvetande.....	15
Sammanfattning.....	20
Fotnoter.....	21
Källförteckning.....	22

DÖVA I SVERIGE - EN DELKULTUR

INLEDNING

År 1981, av FN deklarerat som Internationella Handikappåret, arbetade jag på SDRs (Sveriges Dövas Riksförbunds 1)) informationskontor i Stockholm. Jag hade dessförinnan aldrig träffat en döv och hade inga kunskaper om vad det vill säga att vara döv, att inte höra någonting alls. Som de flesta hade jag någon gång hållit för öronen och funderat på hur det är att inte kunna höra, precis som jag ibland blundat och undrat hur det är att inte kunna se. "Trist att inte höra, skönt att slippa trafikbullret och man kan ju i alla fall läsa", var resultatet av mina övningar.

Med denna bakgrund hamnade jag på en arbetsplats med döva arbetskamrater. Jag hade ett ettårigt kontrakt för att hjälpa till med informationen under handikappåret samt lägga upp en kampanj för och driva en Radiohjälpsinsamling för döva. På kontoret i Stockholm (huvudkontoret ligger i Leksand) arbetade det året sex hörande och sex döva. Jag var den enda hörande som inte till någon del behärskade teckenspråket. Jag är inte van att uppfatta ett språk med ögonen och det var frustrerande att sitta vid kaffebordet på eftermiddagarna och betitta de övrigas konversation utan att kunna delta.

Ganska snart blev det även för mig en vardaglig tanke när någon kom på besök att denna person inte hörde vad jag sa. Jag blev snabbt ytterst känslig för mina egna ljudupplevelser och tänkte på att mina arbetskamrater inte hörde det jag hörde. Jag upptäckte också hur svårt det är för de flesta hörande att acceptera att någon är döv, även om man talar om det. Detta är ett typiskt exempel:

Christa är döv och undervisar bl a i teckenspråk i studiecirklar för hörande. En elev ringer till kontoret och söker Christa. Jag svarar.

Eleven: Jag vill tala med Christa.

Jag: Kan jag framföra något till henne. Hon är döv.

Eleven: Ja, det vet jag väl, men jag vill tala med henne själv.

Jag: Men hon talar inte i telefon, hon hör inte.

Aha, svarar eleven och har äntligen förstått.

Jag upptäckte hur mycket en konversation, med personer man inte känner, består av diskussioner om gårdagens tv-program, en nyligen sedd film, debatt i morgontidningen. Det var svårt att hitta samtalsämnen, när vädret var avklarat, med personer, som inte såg tv, inte hörde radio, sällan läste en dagstidning.

Från början med inställningen att "döva är precis som vi" började jag efter en viss tid att inse att de inte är "precis som vi". Jag började förstå att detta att vara döv inte bara betyder att inte höra. Det innebär att tillhöra en grupp i samhället, som i mycket tänker på ett annat sätt än hörande och uppfattar omvärlden på ett annat sätt, inte bara när det gäller ljud. De har en totalt annorlunda uppväxt och erfarenhet av omvärlden och av andra människors attityder. Att vara döv är att på samma gång frivilligt och ofrivilligt tillhöra en särpräglad grupp. Är denna grupptillhörighet också en kulturtillhörighet? Är dövgruppen en delkultur (subkultur)?

Det var så jag kom på idén till denna uppsats. Mina tankar och slutsatser grundar sig på personliga upplevelser, på möten och samtal med döva, på informationsmaterial från SDR och på artiklar ur SDRs medlemstidning SDR-Kontakt. Eftersom jag själv inte kan särskilt mycket teckenspråk är materialet grundat mer på iakttagelser och andrahandsuppgifter från hörande med goda teckenspråkskunskaper, än genom direkta samtal och intervjuer.

DÖVGRUPPEN I SVERIGE

När jag i fortsättningen talar om döva menar jag barndomsdöva, d v s personer som är födda döva eller som förlorat hörseln som små, innan de hunnit lära sig tala eller förstå talat språk. Gruppen barndomsdöva i Sverige består av mellan 8 000 och 10 000 personer. Det finns en annan mycket stor grupp döva, de vuxendöva, alltså personer som blivit döva i vuxen ålder, men denna grupp behandlas inte i denna uppsats. Deras problem skiljer sig väsentligt från barndomsdövas.

Vem som tillhör dövgruppen kan vara svårt att avgöra, men SDR säger i sina informationsskrifter 2):

"Vi som kallar oss döva har teckenspråket som vårt främsta kommunikationssätt."

Det finns inom gruppen ett antal personer, som förlorat sin hörsel ganska sent och som med tekniska hjälpmedel till del kan uppfatta talspråk, kanske med förstärkare t o m klarar telefon och som dessutom har ett för hörande lätt uppfattbart tal. Men det är personer som vält att tillhöra gruppen genom att välja teckenspråket som sitt första språk. De kan bara genom en oerhörd ansträngning följa talat språk och själva göra sig förstådda genom att tala och når inte en hundra procentig kommunikation annat än via teckenspråk. De har oftast gått i dövskola.

TECKENSPRÅKET

Jag ser språket som det mest väsentliga i en diskussion av dövgruppen som delkultur. Det är genom språket, som föräldrar för vidare sina erfarenheter till sina barn, genom språket lär vi oss av andra. Genom språket skapas också sociala kontakter och genom språket orienterar vi oss i och får kunskap om verkligheten omkring oss. När vi får ett språk får vi också ett redskap att själva förstå vår omgivning, att kunna fråga och att kunna förstå ett svar, att kunna kategorisera vår omvärld.

Ord och vårt sätt att använda orden är värdeladdat. Inom olika grupper kan samma ord ha olika betydelse eller ge olika associationer. Jag minns från min barndom hur jag skrämdes när någon talade om "ryssar". Under min uppväxt hade ordet "ryss" fått betydelse "krig, otäckt, farligt". På det sättet överför vi till varandra, och framför allt från generation till generation, våra kunskaper, erfarenheter och föreställningar inom vår kultur.

Teckenspråket är ett språk, inte bara några enkla gester för att göra sig

förstådd. Det består inte heller av ett handalfabet där, man bokstaverar allt. Handalfabetet är till hjälp för att bokstavera egennamn, främmande ord etc och till god hjälp för den, som inte kan teckenspråket att ändå kunna göra sig förstådd. Teckenspråket är lingvistiskt sett ett språk, det har eget ordförråd och egen grammatik, helt skild från svenskan. Teckenspråket består vidare inte enbart av handrörelser utan också av rörelser med huvud, ögon, mun, axlar, ibland hela kroppen. Vi, som är vana att uppfatta språk bara genom hörseln har ofta svårt att se helheten i teckenspråket och känner kanske motstånd mot att lära oss ett språk, som inte talas. Själv kände jag det svårt t ex att teckna "du", som helt enkelt består i att peka på den tilltalade. Jag är uppfostrad till att det är fult att peka på folk.

Teckenspråket är inte, som många tror, universellt. Likaväl som det finns svenska, engelska, tyska etc, så finns det svenskt teckenspråk, engelskt, tyskt etc. "Men att inte döva lär sig samma språk, det vore väl bra?" En vanlig fråga. Ja, visst vore det väl bra, tänk om vi alla lärde oss engelska? Språket har uppstått i olika länder på olika sätt, precis som olika talade språk. Teckenspråket är dövas första språk, precis på samma sätt som svenska är första språk för oss som föds i Sverige. Teckenspråket kommer inte via svenskan, det är självständigt. Döva tänker inte ut en mening på svenska för att sedan översätta den till teckenspråk, utan teckenspråk fungerar som andra språk, som man både tänker och talar på. Så långt tillbaka man känner till har döva använt sig av tecken för att kommunicera med varandra 3). Men det är först på senare tid som vi fått belegg för att det är ett riktigt språk. En intensiv forskning kring teckenspråket pågår sedan några år tillbaka vid lingvistiska institutionen vid Stockholms universitet.

I svenska (som i andra språk) finns vedertagna uttryck, som alla förstår, men som kan bli lustiga eller oförståeliga när de översätts direkt eller ses från ett annat språks synvinkel. När jag sa till en döv: "jag ska gå på bio" fick jag svaret: "vadå, på - ovanpå?" Jag tror mycket väl att han förstod vad jag ville säga. Men jag upptäckte ofta hos många döva en vilja att visa att teckenspråket har fördelar framför svenskan. Han ville tala om för mig att jag egentligen uttryckte mig dumt, att hans sätt troligen tydligare skulle talat om det jag ville säga.

Ett vanlig uttalande av hörande är också att teckenspråket är så vackert. Vid en diktuppläsning bad en av arrangörerna, hörande, den döve skådespelaren att "göra långsammare och tydligare gester så blir det vackrare". Skådespelaren svarade "det är så här jag talar, det ändrar jag inte på". För den hörande personen var uppträdandet en visuell och ovanlig upplevelse; den döva skådespelaren ville visa att hans språk är användbart även till diktläsning, att döva skriver dikter som förmedlar något. Två ståndpunkter, som det var svårt att ena.

Döva har fört en lång och hård och ojämnh kamp för att få sitt språk erkänt. Det var först 1981 som teckenspråket genom riksdagsbeslut erkändes som dövas första språk.

Inte ens på dövskolorna (eller framför allt inte där) accepterades teckenspråket, och är ännu inte accepterat överallt. Döva barn tvingades istället till läppavläsning under lektionerna. Det är nästan omöjligt för hörande att verkligen förstå vad det innebär. Vi kan stänga av ljudet på tv eller hålla för öronen när någon pratar, men vi vet hur det låter och vi kan gissa oss till mycket av det som sägs. Om man aldrig har hört ljud, ännu mindre hört tal och inte vet vad tal är, då är läppavläsning näst intill omöjligt. Följden har blivit att många döva har dåliga kunskaper i svenska. De har svårt att läsa t ex en dagstidning eller att hinna läsa texten till ett tv-program. Vi vet numera att för att lära sig ett nytt språk bra måste man ha goda kunskaper i sitt eget språk som grund. Svenska är ett främmande språk för döva. Undersökningar har också visat att döva, som fått teckenspråk från början, snabbare har lärt sig svenska, än dem som tvingats till talträning utan att förstå vad ett språk är för något 4).

Man kan diskutera om teckenspråket är dövas modersmål eller ej, d v s modersmål i den betydelsen att de får det från att de är nyfödda. De flesta döva har hörande föräldrar, bara ca fem procent av alla barndomsdöva har döva föräldrar. De hörande föräldrar med döva barn, som lär sig teckenspråk för att kunna tala med sina barn, överför inte sitt eget språk utan en översättning. Rätt benämning är nog att teckenspråket är de dövas första språk. Ingen enhetlighet i denna fråga finns. Men svenskan är ändå dövas andra språk, eller deras första främmande språk och teckenspråket det språk de tänker på.

Jag har velat ge denna beskrivning av dövas språk eftersom jag ser språket som en av grundpelarna i en kultur - och döva har ett annat språk än hörande. Språket behövs för att vi ska kunna formulera våra tankar och kommunicera dem till våra medmänniskor. Språket ger oss också vår grupptillhörighet, vilket i sin tur ger oss en identitet. Det diskuteras inom antropologi och etnologi i vilken utsträckning språket formar våra tankar 5). Jag tror att språket ger oss möjlighet att tänka på olika sätt och att språket sätter gränser för vårt tänkande. Om vi då har olika språk blir vårt tänkande olika. Skillnaden mellan svenska och teckenspråk är dessutom en annan än mellan t ex svenska och engelska. Både svenska och engelska är språk, som uppfattas auditivt, medan teckenspråket uppfattas visuellt. Detta i sin tur påverkar vårt sätt att uttrycka oss och vår receptivitet gentemot andra språk.

VAD ÄR EN DELKULTUR? 6)

Det finns många olika uppfattningar om vad begreppet "kultur" står för. Jag ansluter mig till den numera vanliga uppfattningen inom antropologi och etnologi att kultur är gemensamma synsätt, värderingar och kunskaper, det "kollektiva medvetandet", det som Ulf Hannerz uttrycker som "jag vet att du vet att jag vet" 7). Det är således allt det, som gör att vi förstår samma saker på ungefär samma sätt och att vi kan kommunicera även det underförstådda mellan varandra. Detta medvetande har vi inhämtat socialt, genom interaktion med andra människor och det förs vidare genom kommunikation, genom språket, uppförande, kroppsspråk, klädsel etc.

Inom en kultur kan uppstå delkulturer, som på vissa sätt avviker från majoritetskulturen. Större eller mindre grupper av människor, som i viss mån har andra erfarenheter och synsätt än omgivningen kan ses som delkulturer. Delkulturer ingår i "en större helhet där de samexisterar och ständigt engagerar sig i varandra" 8). Begreppet "delkultur" kan tolkas mycket brett beroende på vilket perspektiv vi intar. Kanske är vår familj en delkultur, gänget som träffas på ungdomsgården, jag och min bästa kompis eller vi som gör ett arbete tillsammans. Men det är framför allt en forskarterm, ett redskap för analys. För att tala om hur jag uppfattar

"delkultur" vill jag använda ett citat från den amerikanske sociologen Everett Hughes, ett citat som jag har hittat i Hannerz artikel 9):

"Varhelst någon grupp människor har ett stycke liv tillsammans, med något mått av avskildhet från andra, en gemensam vrå i samhället, gemensamma problem och kanske ett par gemensamma fiender, där växer kulturen."

För forskaren kan varje grupp ses som en delkultur. Inom varje grupp utvecklas gemensamma synsätt, värderingar och kunskaper. Forskaren använder begreppet delkultur analytiskt för att med dess hjälp beskriva och analysera ett stycke social verklighet. Det är då inte säkert att delkulturens medlemmar själva ser sig som särpräglade och bärare av en egen kultur. De saknar så att säga kulturell självmedvetenhet. Motsatsen är dock också förekommande. En minoritet i ett samhälle kan på olika sätt vara medveten om sin särställning och egenart, och t o m aktivt arbeta för att förstärka och bevara denna sin egenart och kultur. Zigenare, samer och en del invandrargrupper är exempel på sådana självmedvetna delkulturer, vilka på olika sätt, t ex genom endogami, språk, klädsel, skolor, föreningsverksamhet, söker bevara sin kultur. Jag vill visa att dövgruppen på senare tid också själv börjar med stolthet och självmedvetenhet betrakta sig som en egen kultur, och i stället för att skämmas för sin egenart gärna framhäver den.

SVERIGES DÖVAS RIKSFÖRBUND

Sveriges Dövas Riksförbund kan med gott samvete kalla sig Sveriges äldsta handikappförbund. Sammanslutningar av lösare slag fanns, t ex för blinda "Arbetshemmet för blinda", men i organiserad föreningsform var döva först. Redan 1868 bildades Dövstumföreningen i Stockholm, inspirerad av dövföreningar i utlandet. Döva har förmodligen känt sig mer utslutna ur allmän gemenskap än t ex blinda (men Blindas förening, numera Synskadades Riksförbund, är också gammal, bildad 1889) och behovet av en förening har varit större. Dövstumföreningen hade till ändamål att skaffa arbete åt medlemmarna, att stödja sjuka och gamla döva samt, som det heter i föreningens stadgar av den 17 maj 1868: "verka upplysande och förädlande genom lärrika föredrag och bildande umgänge." I

verksamhetsberättelsen från de två första åren kan man läsa 10):

"Denna stiftelses uppkomst härleder sig från det allt mer och mer insedda behof att de många döfstumma ... der måtte äga en föreningspunkt och sammanslutas liksom i en syskonkedja hvarest sådana fördelar dem kunde tillskyndas, som afsåge ej allenast deras andliga utan ock deras timliga bästa."

Historiskt kan man se att dövskolorna har först tillkommit och därefter har föreningar bildats 11) - inte tvärtom. Det styrker mitt antagande att dövskolan är stöttepelare i dövas kultur: det är där man först kommer i kontakt med andra döva och får möjlighet att utbyta erfarenheter. Det var också i skolan som teckenspråket utvecklades: språket, som sedan är dövas starkaste sammanhållande faktor.

Trots namnet "Dövstumföreningen i Stockholm" var det en förening för hela landets döva. Vid kongresser, som under resten av 1800-talet hölls var tredje år, kom döva från hela Sverige för att diskutera gemensamma problem. Men det var inte bara gemenskap - många ute i landet upplevde föreningen som Stockholmscentrerad. En opposition kom igång, flygblad (som tyvärr inte finns kvar) spreds 12). Vad som stod att läsa i flygbladen vet vi inte, men efter deras spridande dyker lite varstans uttryck som "dövas självständighet" upp - uttryck som lär härröra från dessa flygblad 13).

1922 bildades en verklig riksförening, Dövstumföreningen omorganiserades och blev Svenska Dövstumförbundet. Om förbundets ändamål stod det bl a i dess stadgar, som antogs den 22 februari 1922: "Förbundets ändamål är att åstadkomma en enig och stark sammanslutning av landets dövstumma, som kan tillvarataga de dövstummas intressen på skilda områden, bland annat genom ... att bland allmänheten sprida kännedom om de dövstummas förhållanden och deras arbetsförutsättningar..."

Men enighet var ändå inte nådd. 1942 bildades "Sverige dövstummas riksförening" i Malmö. Det klagades över att Svenska Dövstumförbundet inte gjorde någonting. (Samtliga protokoll från tiden fram till 1944 är dessvärre försvunna.) Kraven på ett samgående mellan förbundet och på en omorganisation kom upp 1944 på en kongress, främst kom kravet då från

Malmö-föreningen. Märkligt nog krävde då ordföranden i Sveriges Dövstummas riksförening att hörande skulle inväljas i styrelsen. Vad som låg bakom detta krav har jag inte kunnat få fram. Kanske hade man upplevt svårigheter i kontakten med myndigheter och liknande och insåg behovet av en "länk" till de hörandes värld. Många hörande var, och är, rädda för kontakten med personer man inte kan tala med. Eftersom jag 1981 flera gånger stötte på hörande i olika sammanhang, som undrade om det inte fanns någon hörande i föreningarna, som de kunde tala med för att slippa konfronteras med svårigheten att tala med en döv, kan jag tänka mig att liknande situationer uppstod ofta för fyrtio år sedan. Det var långt före texttelefonernas tid.

I januari 1945 enades slutligen alla dövföreningarna i ett förbund, Sveriges Dövas Riksförbund, samtidigt som man strök ordet dövstum för att i fortsättninen använda ordet döv. (De flesta döva upplever det sårande att kallas "dövstumma" idag, det är inte stumma utan döva, även om de inte använder sin röst till "vanligt" tal.)

Sverige Dövas Riksförbund av idag är en samarbetsorganisation för 53 olika lokala dövföreningar. Varje år hålls s k förbunds dagar, då representanter för varje förening under några dagar träffas tillsammans med förbundsstyrelsen. Vart tredje år hålls fortfarande en stor kongress. Jag upplevde kontakten mellan föreningarna å ena sidan och förbundet å den andra som god. Enskilda personer och föreningarnas styrelser vänder sig ofta till förbundet för råd och stöd. Men givetvis, liksom skulle jag tro, i de flesta större förbund, är det eliten bland de döva (de som har utbildning) som finns i förbundsstyrelsen. En grupp personer som agerar mycket på egen hand och det blir ibland diskussioner från olika föreninar, som känner sig överkörda. Men i stora frågor nås oftast fullständig enighet. Det kan röra sig om t ex dövskolornas läroplan, mot integrering med hörande i skolorna och kravet på utökad tolkversamhet.

Varje år firas Dövas Dag på tre platser i Sverige. Det är en manifestation av dövas gemenskap - men främst tycks det vara för att träffas. 1981 deltog jag i Dövas Dag i Jönköping. Mellan 400 och 500 döva samlades under en helg. Vi var få hörande, kanske ett tiotal; några fler hörande med direkt anknytning till döva (barn, föräldrar, syskon) med goda teckenspråkskunskaper. Sällan har jag känt mig så utanför.

Lördagskvällen var det stor bankett med dans. Det var svårt för mig att få kontakt med mina bordsgrannar, även om vi rent språkligt kunde kommunicera lite grand. Vi kunde inte hitta samtalsämnen; vi kunde inte som annars vid artiga bordskonversationer tala om tv-program, vi hade inga gemensamma skolminnen som övriga hade. När jag, som svar på artig fråga, talade om att jag annars är filmarbetare, föll även det samtalsämnet. Film och tv var inte intressant, det ligger utanför dövas vardagssfär. (Även om man klarar svenska språket är ytterst få program textade.) Vid flera tillfällen under kvällen sa folk till mig, uttryckt på olika sätt, att "så här roligt är det när döva träffas". Det var inför mig som hörande ett sätt att bevisa dövas gemenskap!

BAKGRUND TILL DÖVAS KULTUR

Även om det finns exempel på familjer där dövheten har gått i arv i flera generationer, är de flesta dövas situation den att de föds i en hörande familj. Föräldrar och ev syskon måste lära sig ett nytt språk, teckenspråket, för att kunna kommunicera med den döva familjemedlemmen. För flertalet av oss hörande är det mycket svårt och tar lång tid att lära sig teckenspråket bra; vi är ovana vid ett språk som inte hörs utan måste uppfattas enbart med synen och som dessutom ställer krav på att vi ska våga använda hela kroppen när vi talar det. Många föräldrar lär sig bara tillräckligt för att kunna meddela det viktigaste till sitt barn och den huvudsakliga kommunikationen inom familjen fortsätter att ske via talspråk. Släktingar, vänner och grannar kommer kanske inte ens så långt. Det döva barnet blir ofrånkomligt ensamt och isolerat i sin närmaste omgivning. Barnets uppfattning av omvärlden blir huvudsakligen visuell. Händelser eller ting, som för ett barn verkar oförståeliga, kan det hörande barnet fråga om och få förklarat för sig. Det döva barnet, som oftast har dålig eller ingen kommunikation med sina föräldrar, måste själv ta reda på svaren på sina frågor. Nora Edvardsen från Norge berättar 14):

"När jag var liten låste vi alltid med hasp. Jag undrade mycket över detta lås ... Om jag gick in i rummet kunde jag låsa från insidan men inte på utsidan ... jag kunde inte begripa vad som skulle hända om det var låst på båda sidor. Vi hade en barnpiga ... En gång gick hon ut på toaletten, hon

läste på insidan ... Jag lyfte på haken på utsidan och så väntade jag. Barnpigan brukade komma ut, men nu kom hon inte ut. Konstigt. Om man läser på båda sidor då kommer hon inte ut. Jag bara gick min väg. Resultatet blev att jag blev sänd till ett barnpsykiatriskt sjukhus. För de förstod inte att mitt uppförande hängde ihop med dövheten, att jag inte hade kommunicerat med mina föräldrar, och att jag måste finna svar på mina frågor på mitt sätt."

Det är svårt för ett dövt barn att få lekkamrater i samma utsträckning som ett hörande barn. För att ge barnet större möjligheter till kamrater försöker de flesta föräldrar skaffa daghemsplats åt sitt barn (förutom andra skäl föräldrar har att ordna barnpassning). På daghemmet är barnen hörande (det finns bara en heltidsförskola md enbart döva barn, i Stockholm, och ett par deltidförskolor för döva i Örebro). Kanske finns det ett eller ett par döva barn till. Dagisfröken kan säkert lite teckenspråk på ett sådant s k integrerat daghem. Men den huvudsakliga kommunikationen sker via tal, och så översätter man det viktigaste till de döva barnen.

Först i skolåldern finns chansen att träffa andra döva barn. (Men inte för alla, integrerade skolor med ett eller några döva barn i en hörande klass och skola är vanligt.) Det finns fem dövskolor i Sverige dit de flesta döva barn sänds. De måste alltså lämna sin familj och bo inackorderade. Även om de flesta lärare på dövskolorna är hörande, får barnen nu kontakt med andra döva och kan tala teckenspråk. Språket utvecklas snabbt i kontakt med andra, vilket ofta får till följd att kontakten med föräldrarna blir sämre. Kamraterna blir viktigare än familjen. Föräldrarna kan ju inte hänga med i språkutvecklingen i samma takt. En form av dialekter utvecklas också på varje skola, så att döva när de träffas kan avgöra vilken skola andra har gått på.

Dövas grundskola är tioårig, sedan finns ett gymnasium för döva i Örebro (integrerat gymnasium). Långt ifrån alla fortsätter på gymnasium och de som läser vidare på högskolor är lätt räknade. Då fordras tolk och det är ont om tolkar. Även här blir förstås den döve ensam och kan inte delta i diskussioner på samma sätt som hörande. För mig var upplevelsen samma, när jag som ensam hörande deltog i möten eller sammankomster med döva och måste vänta tills tolken berättade vad som sades. Men för mig var det

engångsföreteelser, för döva är det dagliga upplevelser.

Jag har i korthet försökt beskriva döva barns uppväxtvillkor. Jag tror att detta är grunden för att en egen kultur uppstår. De gemensamma erfarenheterna under barndom och skoltid formar deras medvetande och därmed deras kultur. Genom isolering i tidig barndom, upptäckten av och kontakten med många döva i skolåldern, svårigheten att accepteras i hörandes värld, lär sig döva att se och tolka omvärlden på ett liknande sätt, skilt från hörande. Hannerz kallar detta sätt att forma ett medvetande för ett "perspektiv" 15). En döv person lever länge isolerad från omgivningen, även från sin familj, hörandes kulturuppfattning förs inte vidare till ett dövt barn mer än till en liten del. Den information, som sköljer över barn och ungdomar på dagis, i sandlådan, på fritids, i barnradion, via barnprogram i tv och genom de vuxnas samtal, är det döva barnet utesluten från.

Många döva har sagt till mig att dövskolan är grunden för dövas kultur. Det är först i dövskolan man får riktig kontakt med andra döva, har möjlighet att utbyta erfarenheter och samtala på gemensamt språk. För många är det första gången de upptäcker att de inte är ensamma med sina problem. På dövskolan grundläggs tydligen mycket av det som så småningom kan bli en medveten kulturkänsla.

Dövgruppen är en liten grupp i det svenska samhället. Vi vill gärna se hörandes kultur som det "normala", vi betraktar döva som onormala. Deras erfarenheter kan därför inte vara lika mycket värda som hörandes, alltså måste vi bestämma. Denna "kulturella dominans" 16) drabbar givetvis inte bara döva utan också andra minoritetskulturer. Jag vill påstå att den svenska majoritetskulturen, "hörandes kultur" (det uttryck döva använder att sätta i motsatsförhållande till sin egen dövskultur) alltid försökt utplåna dövas kultur genom att helt enkelt inte låtsas om den. Hörande vill gärna säga det jag själv säger här i inledningen, nämligen att "döva är precis som vi".

Genom kommunikationssvårigheter har det alltid varit så att hörande har talat om för döva vad de ska göra och tycka. Döva har tvingats förlita sig på hörandes version om vad som händer och vad som bör göras. Döva utgör en minoritetsgrupp i vårt hörande samhälle. "Men minoritetsbegreppet

uttrycker ... inte bara ett mängd- utan också ett maktförhållande." 17)
 Döva har i stor utsträckning liknande uppväxtförhållanden och deras
 förhållande till den maktbärande omgivningen är samma.

KULTURMEDVETANDE - DÖVMEDVETANDE

Än en gång vill jag referera till Ulf Hannerz artikel "Delkulturerna och helheten". Han talar där om "medvetande", att kultur är medvetande, d v s alla de ideer, föreställningar, kunskaper m m, som vi har. Alla de olika erfarenheter vi gör samlas i vårt individuella medvetande. Men olika människor, som är med om samma händelser, påverkas på olika sätt beroende på de olika roller eller "perspektiv" 18) de har. Genom dessa perspektiv, erfarenheter, byggs en kultur upp. Men vårt medvetande byggs också upp genom "budskap" 18), genom kommunikation med andra människor, genom "andrahandsuppgifter". Ett av de viktigaste instrumenten för dessa budskap är språket. Genom föregående kapitel har jag försökt visa hur dövas perspektiv bygger upp deras kultur. Eftersom dövas språk är ett annat än hörandes blir också budskapen gemensamma för döva och andra än dem, som hörande utsätts för.

Detta är viktigt om vi vill se dövgruppen som en delkultur. Hannerz säger: "Delkulturers gränser ... går där budskap förstärks, försvagas eller upphör att nå fram" 19). Det informationsflöde, de "andrahandsuppgifter" som hörande nås av, kommer inte den döve till del mer än mycket begränsat. Att träffa andra döva t ex i dövföreningarna, är nödvändigt och nästan den enda möjligheten att få information, att diskutera på eget språk (jämför vissa invandrargrupperns kulturföreningar). "En mycket stor del av vad vi vet, tänker och tror, bygger på vad människor sagt oss, vad vi läst, vad vi hört på radio eller sett på tv." 19)

Under lång tid tillbaka i historien och till stor del fortfarande har döva ansetts som mindre vetande, dumma. När de inte kunnat göra sig förstådda bland hörande, har den hörande omgivningen iklätt sig en förmyndarroll. Många döva har bott och bor långt från andra döva, har inte nåtts av dövföreningarna och blivit isolerade i hörande miljö. De klasskamrater och vänner man skaffar sig under skoltiden bor spridda över landet.

Texttelefonen är en tämligen ny uppfinning (och samtalen tar lång tid och blir därför dyra) och det har varit svårt att hålla kontakt. Som jag tidigare nämnt är kunskaperna i svenska i många fall dåliga, brevskrivning är alltså ett många gånger oanvändbart alternativ till kontaktkanal.

Att ständigt omges av många förmyndare bygger inte upp något självförtroende. Skapande av (och tro på) en egen kultur är svårt. Det fordras en stark kontakt mellan individerna inom en grupp för att gruppkänsla ska uppstå. Döva, som varit ensamma bland hörande, har uppfattat sig själva som mindrevärdiga, ej delaktiga av någon kultur. Tyngdpunkten i de tidiga dövföreningarna tycks också ha legat på hjälp till sjuka och gamla. Först i stadgar från 1922 står det om andra ändamål (se kapitlet om SDR). Hörandes perspektiv och budskap har varit dominerande. Här ser vi åter majoritetskulturen som en maktfaktor. "Jag vet att du får tänka dig in i vad jag vet, annars ..." 20). Det "kollektiva medvetandet" har alltid funnits, en icke-självmedveten kultur byggd på perspektiv. Erfarenheter, synsätt och värderingar har givetvis varit delade. Men sällan har en döv själv haft chans att upptäcka dett, att medvetet kunna tala om egen kultur. När döva träffat varandra har de vågat jämföra erfarenheter och kunnat förstå varandra. I sina föreningar har de känt jämställdhet, de har kunnat inse att det de vet och kan är lika mycket värt som hörandes kunskaper. Att upptäcka att det "medvetande" jag bär på delas av andra, att många har samma erfarenheter är ännu en grundpelare i ett kulturbygge. Men steget därifrån till att aktivt verka för att få sin kultur erkänd är långt.

Men på sista tiden har ett nytt begrepp skapats i dövvärlden: "dövmedvetande". (Paralleller kan man dra med t ex feminismen och med de svarta i Amerika, "consciousness raising" 21).

Diskussionen om dövmedvetande är bara några år gammal. På SDRs folkhögskola Västanvik utanför Leksand anordnas "dövmedvetandeseminarier". Det är ännu svårt att definiera vad döva själva menar med dövmedvetande, men diskussionerna är många och seminarierna välbesökta och uppskattade. Att lära känna dövas historia, att förstå att teckenspråket är dövas eget språk, ett "riktigt" språk, att inte skämmas för att man är döv, det är ämnen som återfinns i seminarieprogrammen. Lars-Åke Wikström, lärare på Västanvik:

"Vi har mycket kvar att arbeta med innan vi fått en klar definition om vad dövmedvetande bygger på. Det bygger mycket på känsla som är lätt att uttrycka med teckenspråk, men svårare att uttrycka korrekt i skrift." 22).

Vikten av ett eget språk återkommer ofta. En stolthet kan numera märkas i att bara tala teckenspråk och inte göra försök med svenska. En av mina döva arbetskamrater på SDR fann stort nöje i att komma in till mig och med stor fart säga en massa på teckenspråk. Jag kunde bara skaka på huvudet och förtvivlat fråga om. Då skrattade han bara och lämnade mig frågande kvar, utan att försöka förklara vad han sagt.

Fler röster om vad dövmedvetande är 22):

"Det viktigaste är att jag lär känna mig själv. Att jag får mer kultur på mitt eget språk (teckenspråk)."

"Att jag har en bra självkänsla och att jag tänker att jag inte är sämre än den som hör. Jag måste också kräva samma rättigheter som hörande och vara medveten om att teckenspråket är mitt modersmål."

"Att jag har en stark självkänsla och att jag vågar ta kontakt med hörande utan att jag skäms för att jag pratar sämre."

I många sammanhang tillåter inte döva att hörande är närvarande. T ex vid SDRs årliga förbunds dagar och vid liknande tillfällen finns alltid en punkt på programmet med fri diskussion, där hörande inte får delta, inte ens SDRs hörande tjänstemän. Någon sa till mig: "Det är lättare att prata fritt om inga hörande är med."

Det finns inom dövrörelsen ett starkt behov av att visa att man inte är beroende av hörande. Tidigare var ofta medlemmar i dövföreningarnas styrelser hörande, nu finns krav på att alla ska vara döva (undantag finns givetvis). Det innebär fortfarande problem. Många hörande drar sig för kontakten med döva, av rädsla inför det annorlunda och för att det är besvärligt (man kan inte ringa, måste ha tolk etc). Därför blir det lätt så att de hörande, som finns inom föreningar och riksförbund, blir de som får hålla i officiella kontakter. Men när nu självkänslan (och utbildningen)

ökar bland döva själva, kan allt fler ta över viktiga poster.

Jag hade vid ett tillfälle gjort ett affischförslag inför den radiohjälpskampanj jag jobbade med. Affischen bestod av ett foto föreställande en lektion på folkhögskolan, med en lärare som tecknade. Förslaget godkändes av flertalet inblandade. Men en döv man opponerade sig starkt. Jag kunde inte riktigt förstå vad som var fel, han sa bara att den inte kunde se ut så. Hans argument: "Det beror på att du inte är döv, du förstår inte hur vi uppfattar bilden." Men jag envisades om att få konkret kritik för att ändra mitt förslag. "Döva ser bilder på ett annat sätt eftersom vi inte hör." Längre kom vi inte i diskussionen, ingen av oss hittade rätt ord för att förklara oss. Men detta kan också ha varit ett sätt att trycka på att jag som hörande inte visste bäst!

En liknande händelse var när vi planerade det kommande 60-årsjubileet. Jubileet skulle bli påkostat och festligt, med festtal, bankett och underhållning. Jag kom med olika förslag till underhållningen bl a Operabaletten. Förslag, som jag tyckte var lite ovanlig och festlig underhållning för de flesta människor och dessutom visuellt. Mina förslag röstades ned såsom varande underhållning för hörande. Det blev beslutat att underhållningen skulle bestå av teckenspråkskörer och en teckenspråksteater - saker som alla döva sett kanske flera gånger i sina lokala föreningar. Men det var döva som framträdde och förslaget hade kommit från döva.

Man känner sig inte längre mindervärdig bara för att man är döv. Tvärtom kan man märka en stolthet hos många döva. De har något eget, något som inte alla har, de har något att lära ut. En vanlig kommentar till mig när jag var ny på SDR och deltog i möten eller sammankomster var: "Det är väl roligt för dig att få träffa så många döva." Få frågade vad jag sysslat med tidigare. Möjligen undrade man hur jag kommit till SDR, men främst frågade man om jag hade lärt mig teckenspråk, om jag tyckte det var svårt, och att det måste vara intressant för mig att lära känna döva. Jag ser detta som ett behov att få bekräftat att döva utgör en grupp man bör lära känna. Att inte bara hörande har något att se och lära ut utan också hörande kan lära sig av döva.

Få döva gifter sig med hörande, endogami kan verkligen påstås höra till

dövgruppen. Kanske är det en ren språkfråga, att så få hörande lär sig teckenspråk. Men det finns dock många hörande barn till döva föräldrar, som är tvåspråkiga. När jag frågar om detta får jag till svar att "man kommer bäst överens med varandra om båda har gått i dövskola".

Vid ett tillfälle fick jag höra att ett dövt, ungt par just fått ett hörande barn. Familjen bestod av döva sedan flera generationer. Nyheten mottogs inte med glädje. Alla var överens om att det skulle innebära svårigheter att föra vidare familjens traditioner!

Just genom diskussionerna om dövmedvetande har döva själva officiellt insett att de utgör en speciell grupp, som har en egen kultur. I teckenspråket finns två olika tecken för "döv": det tecken som visar att någon är döv - inte hör, och ett tecken som betyder döv - tillhör dövgruppen. Inger Ahlgren, en av forskarna i teckenspråk vid Stockholms universitet, har sagt:

"Döva definierar sig själva som en etnisk grupp vilket märks bl a genom deras sätt att tala om människor. Ifall en döv berättar om en folksamling och använder tecknet för 'människor, folk' så består folksamlingen av hörande. Ifall folksamlingen består av döva, så används i stället ett av tecknen för 'döv' som betyder just 'tillhör dövgruppen' 23).

Uttrycket "döva själva" används i stor utsträckning. Inte "döva gör det" eller "döva har skrivit det" etc utan "döva själva gör det", "döva själva har skrivit det", "det är ett möte för döva själva", med stark betoning på "själva". Det är, kanske undermedvetet, ett behov att påpeka att hörande numera inte är inblandade i alla dövas göromål.

SAMMANFATTNING

Med den här uppsatsen har jag försökt visa att dövgruppen i Sverige utgör en delkultur. Främst baseras mitt påstående på att döva har ett annat språk än svenska, teckenspråket. Döva har också gemensamma erfarenheter från sin uppväxt, genom att de inte kunnat kommunicera med sin närmaste omgivning, och från sin skoltid. De nås inte av samma information som hörande, inte i samma mängd och inte på samma sätt. Deras medvetandebyggande sker på ett annat sätt.

Genom att inse att döva har en egen kultur kan hörande kanske lära sig något i sin tur, istället för att se sin egen hörande kultur som den enda riktiga och den som bör spridas (etnocentrism!). Kanske kan vi hörande förstå att döva inte är handikappade annat än ur informationssynpunkt. Vi kan få en ny syn på en grupp medmänniskor, människor som inte hör, precis som vi lär oss förstå och lär av t ex zigenare, judar, samer och olika andra minoritetsgrupper.

Det skulle vara intressant att följa dövas organisationers utveckling i en nära framtid. Flera döva läser nu på universitetet (även om de än så länge lätt kan räknas på ena handens fingrar), tolkverksamheten byggs ut, teckenspråket vinner insteg som undervisningsspråk i dövskolorna. Dövas videoverksamhet är under uppbyggnad och möjligheterna att sprida information ökar därmed. Hur kommer allt detta att förändra dövas syn på sig själva och på sin omgivning? Splittras sammanhållningen eller blir den fastare? Hur ändras hörandes syn på döva?

FOTNOTER:

- 1) Sveriges Dövas Riksförbund är en samarbetsorganisation för ett 50-tal lokala dövföreningar över hela landet med sammanlagt ca 5 000 medlemmar.
- 2) bl a broschyrerna "Låt döva barn vara döva" (-81) och "Dövskolan" (-81)
- 3) SDRs 50-årsjubileumsskrift 1972
- 4) Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade, TSU 114, Skolöverstyrelsen
- 5) Gerholm sid 25-26 i Hannerz, Liljeström, Löfgren
- 6) Detta avsnitt i uppsatsen baseras väsentligt på en artikel av Ulf Hannerz, "Delkulturerna och helheten", se litt. förteckning
- 7) Hannerz sid 59
- 8) Hannerz sid 57
- 9) Hannerz sid 61, E. Hughes "Student's Culture and Perspective" 1961
- 10) Ransemar, 1981
- 11) t ex dövskolan i Lund 1871 - Sydsvenska dövföreningen 1890, dövskolan i Örebro 1875 - Örebro dövförening 1909
- 12) uppgift från SDRs 50-årsjubileumsskrift 1972
- 13) SDRs 50-årsjubileumsskrift 1972
- 14) i föredrag vid intensivkurs i dövfrågor den 21 november 1978
- 15) Hannerz sid 58
- 16) Löfgren sid 51
- 17) Arntsberg/Ehn sid 9
- 18) Hannerz sid 58
- 19) Hannerz sid 61
- 20) Hannerz sid 71
- 21) Hannerz sid 71
- 22) SDR-Kontakt nr 16/81
- 23) Ahlgren "Dövas tvåspråkighet:språkpedagogiska konsekvenser" ur SDRs 60-årsjubileumsskrift 1982, sid 25

KÄLLOR

Tryckta källor

AHLGREN, I, 1979, "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade" TSU 114, rapport från Skolöverstyrelsen, Stockholm.

ARNTSBERG, K-O/EHN, B, 1976, "Etniska minoriteter förr och nu" Liber.

"Dövskolan", informationsskrift från SDR 1980, Stockholm.

GERHOLM, T, 1981, "Om kultur som gestalt" ur HANNERZ U/LILJESTRÖM R/LÖFGREN O, 1981, "Kultur och medvetande" Akademilitteratur, Sthlm.

Handlingsprogram för Sveriges Dövas Riksförbund, 1979, Hedemora.

HANNERZ, U, 1981, "Delkulturen och helheten" ur HANNERZ U/LILJESTRÖM R/LÖFGREN O, 1981, "Kultur och medvetande" Akademilitteratur, Stockholm.

"Låt döva barn vara döva" informationsskrift från SDR 1980, Stockholm.

LÖFGREN, O, 1981, "Kulturbygge och kulturkonfrontation" ur HANNERZ U/LILJESTRÖM R/LÖFGREN O, 1981, "Kultur och medvetande" Akademilitteratur, Stockholm.

RANSEMAR, E, 1981, "Handikapprörelsen växer fram" Brevskolan, Stockholm.

SDR-Kontakt, tidning utgiven av SDR, årgångarna 1981 och 1982, särskilt nr 16/81.

Sveriges Dövas Riksförbund 50 år, jubileumsskrift, Hedemora 1972.

Sveriges Dövas Riksförbund 60 år, jubileumsskrift, Stockholm 1982.

"Teckenspråket" informationsskrift från SDR 1980, Stockholm.

"Teckenspråket - dövas modersmål" informationsskrift från SDR 1980, Stockholm.

Otryckta källor

Samtal med döva under ett års arbete på Sveriges Dövas Riksförbunds (SDR) informationskontor, Stockholm 1980.

Utskrifter av olika föredrag, som hållits i SDRs regi 1979 och 1980.

I serien FORSKNING OM TECKENSPRÅK (FOT) har hittills följande nummer kommit:

- I (1976) Ahlgren, I: Rapport om planering och förarbete i projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade". 32 sid. 10:-
- *II (1978) Bergman, B: The first national symposium on sign language research and teaching.
Ulfsparre, S: Teaching sign language to hearing parents of deaf children.
Ahlgren, I: Early linguistic cognitive development in the deaf and severely hard of hearing. 15 sid. 5:-
- *III (1979) Bergman, B: Dövas teckenspråk - en inledning. 43 sid. 12:-
- *IV (1978) Bergman, B: Current developments in sign language research in Sweden. 7 sid.
- *V (1979) Ahlgren, I: Om språkutveckling hos hörande och döva. 12 sid. 5:-
- VI (1980) Ahlgren, I: Projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade": Arbetssätt och erfarenheter.
Döva barn och vuxna döva. 28 sid. 10:-
- VII (1980) Ahlgren, I: Döva barns teckenspråk. 26 sid. 10:-
- VIII (1982) Wallin, L: Sammansatta tecken i svenska teckenspråket. 27 sid. 15:-
- IX (1982) Ozolins, B: Lördagsskolan 1977-78. 20 sid. 10:-
- X (1982) Bergman, B: Teckenspråkstranskription. 43 sid. 15:-
- XI (1982) Bergman, B: Sign Typology. 21 sid.
Verbs and Adjectives: Some Morphology Processes in Swedish Sign language. 13 sid.
On Localisation in the Swedish Sign Language. 13 sid.
Några satstyper i det svenska teckenspråket. 17 sid. 20:-
- (1982) Bergman, B: Studies in Swedish Sign Language (Sammanfattning av FOT nr III, X och XI). 30 sid. 8:-
- XII (1982) Svartholm, K: Döva och samhällets skrivna språk. En forskningsöversikt och en tillbakablick. 70 sid. 20:-
- XIII (1984) Ahlgren, I: Döva barn och skriven svenska. 43 sid. 20:-

- XIV (1984) Bergman, B: En jämförelse mellan några dynamiska och statistiska satser i svenska och teckenspråk. 14 sid.
- Bergman, B & L. Wallin: Satsstruktur i det svenska teckenspråket. 11 sid.
- Bergman, B: Verb och adjektiv: Några morfologiska processer i svenska teckenspråket. 12 sid.
- Ahlgren, I: Persondeixis i svenska och i teckenspråk. 11 sid. 20:-

VIDEOGRAM

- I (1981) Bergman, B & L-Å. Wikström: Svenska handalfabetet och bokstaverade tecken. (Svartvitt, utan ljud) 49 min.
Kopieringskostnad 50:- plus kassettkostnad.
- Tryckt supplement till Videogram I med innehållsbeskrivning 15 sid. 5:-
- II (1985) Wallin, L: Icke-manuell anaforisk referens i svenska teckenspråket. (Färg, med tolkning till svenskt tal) 126 min.
Kopieringskostnad 50:- plus kassettkostnad.
- Tryckt supplement till Videogram II med innehållsbeskrivning. 5:-

Nya häften i FOT-serien aviseras i de nordiska dövtidningarna. Beställningar sänds till Stockholms Universitet, Institutionen för Lingvistik, 106 91 Stockholm, (tel. 08/16 23 47; texttel. 08/16 25 61, 08/15 81 13).
Faktureringsavgift tillkommer, 5:-.

Häften får kopieras under förutsättning att också omslagssidan kopieras.

* Numret är slut.

ÖVRIGT

- Ahlgren, I & B Bergman (eds): Papers from the first international symposium on sign language research. Leksand: SDR, 1980. 299 s 30:-
- Ahlgren, I & B Björneheim: Tvåspråkighet och dövlararutbildning.
Ahlgren, I: Lingvistik och språkundervisning. Särtryck ur Nordisk tidskrift för dövundervisningen, nr 1. 1981. 17 s 6:-